

Kitle İletişim Araçları Sayesinde Yerelden Ulusala Taşınan Bir Çalgı: Kabak Kemane

*A Musical Instrument Being Transmitted from Local to National through Mass Media:
Kabak Kemane*

Öğr. Gör. Özgür ÇELİK*

Özet

Kabak kemane, geleneksel Türk halk müziği çalgıları içerisinde yer alan yaylı bir çalgıdır. 1950'li yıllara kadar daha çok Batı Anadolu'nun dağ köylerinde yaşayan Yörükler tarafından icra edilmiştir. 1950'li yıllardan itibaren, Türkiye Radyosu Yurttan Sesler Topluluğu içerisinde yer almaya başlayan kabak kemane, bu sayede önce radyo, daha sonra hem radyo hem televizyon programlarında kullanılmaya başlamıştır. Yurttan Sesler Topluluğu'ndaki icralarla kırsal alandan kent ortamına taşınan kabak kemane, aynı zamanda işitsel ve görsel iletişim araçları sayesinde yerel bir çalgı olmaktan çıkıp ulusal bir çalgı haline dönüşmüştür. Bu makalede, 1950'li yıllara kadar Batı Anadolu köylerindeki yerel icracılar tarafından icra edilen kabak kemane hakkında bilgi verilmiş, daha sonra radyolarda yayınlanan Türk halk müziği programlarında ne şekilde kullanılmaya başlandığı incelenmiş ve böylece, kabak kemenenin kırsaldan kente, yerelden ulusala yaygınlaşması icra bağlamında değerlendirilmiştir. Bu yaygınlaşma sırasında gerek kabak kemenenin özellikleri, gerekse icracıları, icra ortamları ve kabak kemane repertuarında meydana gelen değişim ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Kabak kemane, kitle iletişim araçları, geleneksel Türk halk müziği, çalgı aleti*

Abstract

Kabak kemane is one of the bowed string instruments performed in traditional Turkish folk music. By the time 1950's, it had been mostly played by nomadic villagers living in mountain villages located in western Anatolia. From 1950's, kabak kemane has been performed by the musicians of "The Community of Music and Voices From Turkey". By this means, it has been started to appear on radio and television broadcasts. Kabak kemane has become a national instrument because it was carried from rural area to urban through the performances of "The Community of Music and Voices From Turkey" on the audiovisual media. In this article, kabak kemane, merely played by nomadic villagers living in mountain villages located in western Anatolia by the time 1950's, is introduced. Also how it was started to perform in Turkish folk music broadcasts on tv's and radio is examined. Thus, being transmitted of kabak kemane from rural to urban and from local to national are evaluated. Moreover, the structural properties of kabak kemane, its performers, its performance context and change in its repertory in this transmission process are evaluated.

Keywords: *Kabak kemane, mass media, traditional Turkish folk music, musical instrument.*

* Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Temel Bilimler Bölümü, ozgur.celik@ege.edu.tr

Radyo, televizyon ve bilgisayar gibi kitle iletişim araçları geleneksel halk bilgisi ürünlerinin tanıtılmasında ve aktarılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Walter J. Ong, varlığı yazı ve matbaa teknolojilerine dayanan radyo ve televizyona özgü sözlü kültür çağını "ikincil sözlü kültür" çağı olarak nitelendirmektedir [Ong 2007: 15]. Bu kültür ortamında; Nebi Özdemir'in de vurguladığı üzere medya, gelenek canlandırıcı bir niteliğe sahip olup, aynı zamanda geleneklerin doğurganlıklarını sürdürebilmeleri için elverişli ortamlar sunar [Özdemir 2008: 142]. Diğer taraftan Metin Ekici, hayatın vazgeçilmez bir parçası olan iletişim araçları ile halk biliminin ilişkisine vurgu yaparak, halk bilgisi ürünlerinin görsel, işitsel ve yazılı iletişim organlarında yer almasının halk bilgisi üretici ve ürünleri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin tartışılması gerektiğini belirtmektedir [Ekici 2013: 48]. Bu bağlamda, geleneksel Türk halk müziği icralarında önemli bir yere sahip olan kabak kemanenin tanınmasında, ilk işitsel kitle iletişim aracı olan radyo programları oldukça önemli bir yere sahiptir. Yurttan Sesler Topluluğu'nun 1940'lı yıllardan itibaren halk müziği alanında yapmaya başladığı radyo programları, halk tarafından sevilerek takip edilmiş ve böylece Türkiye'de halk müziğinin ve bu müziğin icrasını gerçekleştiren sanatçılar ve kullandıkları çalgıların yaygın olarak bilinmesini ve tanınmasını sağlamıştır. Kabak kemanenin Yurttan Sesler Topluluğu'nda yer almasıyla birlikte, çalgının belli bir değişim ve gelişim sürecine girmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu çerçevede geleneksel Türk halk müziği içerisinde 1950'li yıllara kadar yerel halk müziği icrasında kullanılan kabak kemanenin, 1950'li yıllardan itibaren Yurttan Sesler Topluluğu icralarında kullanılması ve bu icraların önce radyo yayınlarında, daha sonra televizyon yayınlarında ve son olarak ise sosyal paylaşım alanlarını içeren internet ortamında yer alması, kabak kemane icrasının yeni bir döneme girmesinde etkili sonuçlar doğurmuştur. Bu noktadan hareketle, çalgının yeni icra ortamları ve yeni icracıları kazanmasının tespiti ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sonuçların incelenmesiyle öncelikle kabak kemanenin Yurttan Sesler Topluluğu bağlamında icra edilmeden önce, hangi yörelerde kullanıldığını tespit ederek yerel icracılar hakkında bilgi vereceğiz. Daha sonra 1950'li yıllardan itibaren kabak kemanenin Yurttan Sesler Topluluğu icralarında kullanılmasının ve de TRT yayınlarında yer almasının sonuçlarını ve buna bağlı olarak radyo ve televizyon yayınları ve iletişim araçlarının gelenek üzerindeki katkılarını kabak kemane örneğinden yola çıkarak tartışacağız.

1. Kabak Kemane ve Yerel İcraları

Kabak kemane, gövde kısmı su kabağından, sap kısmı ise tercihen gürgen ağacından yapılan bir çalgıdır. Su kabağının ağız, kabağın büyüklüğüne göre 8-12 cm çapında açılır ve bu kısma genellikle yürek zarı (dana kalbi zarı) gerilir. Sap kısmı gövde kısmının içerisinden geçirilir ve gövde kısmının altından yaklaşık 8 cm uzunluğunda sapın devamı olan kısım dışarı çıkar. Kabak kemanenin toplam uzunluğu ortalama 70 cm civarındadır. En eski şekli iki telli olan kabak kemanenin, günümüzde daha çok dört telli, hatta beş ve altı telli çeşitleri de kullanılmaktadır. Yapmış olduğumuz alan araştırmalarında Antalya'nın Serik ilçesine bağlı Demirciler ve Yumaklar köylerinde iki telli şeklinin halen kullanılmakta olduğu, Aydın İncirliova ve İzmir Tire bölgelerinde ise üç telli kabak kemanenin kullanıldığı tespit edilmiştir. Günümüzde kabak kemanenin icra edilen en yaygın şekli dört tellidir ve en ince tel olan birinci telden itibaren akordu şu şekildedir;

I. tel II. tel III. tel IV. tel

Kabak kemane yayla çalınmakta olup, yay yaklaşık 60 cm'lik gürgen ağacına takılan at kılı veya misinadan oluşmaktadır. Kabak kemanenin gelenekte daha çok Batı Anadolu bölgesinde kullanılan bir çalgı olduğu ve Türkiye sahasında 1950'li yıllara kadar daha çok Batı Anadolu'da yaşayan Yörükler tarafından kullanıldığı söylenebilir.

Geleneksel olarak erkekler tarafından çalınan çalgının, günümüzde özellikle konservatuvarlar ve kitle iletişim araçları sayesinde bayan icracıları da yetişmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra kabak kemane geçmişte köy kahvelerinde gerçekleştirilen muhabbetlerde, zaman zaman düğünlerde ve özel eğlence ortamlarında bağlama, kaval ve ritm çalgıları eşliğinde icra edilmiştir. Kabak kemanenin yerel icracıları ve üreticileri, sadece kabak kemane çalarak veya satarak geçimlerini sağlayamadıkları için, geçim kaynaklarını çiftçilik, hayvancılık veya farklı iş kollarından sağlamaktadır.

Çalgının öğrenme süreci genellikle usta çırak ilişkisiyle sürdürülmekte olup, özellikle babadan oğula veya aile bireylerinin birbirlerine kabak kemane çalma geleneğini aktarması şeklinde gerçekleşir. Ayrıca, yerel icracıların çoğunluğunun ilk olarak bağlama çalması, ikinci bir çalgı olarak sonraki yıllarda kabak kemaneye de ilgi duymaları dikkat çekmektedir. Diğer taraftan bu icracılar ve yapımcılar belli bir müzik eğitimi almadıklarından dolayı büyük çoğunluğu nota okumayı bilmemektedir.

Bu noktada kabak kemanenin tarihçesi hakkında kısa bilgi vermek uygun olacaktır. Yaylı bir çalgı, yazılı kaynaklarda ilk defa al-Fârâbi (ölm. 950), İhvân al-Şafâ (ölm. 10. Asır), İbn Sinâ (ölm. 1037) ve İbn Zaylâ (ölm. 1048)'nin eserlerinde geçmektedir. Henry George Farmer, 8.-9. yüzyıllara ait bir resimde yaylı çalgıya dair bir belgenin olmasına rağmen, yazılı kaynaklar içerisinde ilk defa Fârâbi'nin eserinde yaylı bir çalgıdan bahsedildiğini, dolayısıyla yazılı kaynağın konuyla ilgili daha net bir belge niteliği taşıdığını belirtmektedir [Farmer 1964: 648-651].

Fârâbi, "Kitâb al-mûsîkî al-kabîr" adlı eserinde kendi zamanının bazı çalgılarını tanıtmıştır. Bu çalgılar içerisinde yer alan "al-tunbûr", "al-bağdâdî" veya "al-mîzânî" olarak adlandırılan çalgının yanında bir de "rabâb" isimli yaylı çalgıdan bahsetmektedir. Farmer'a göre bu çalgı üç telli kemençenin eski dönemlere ait bir şeklidir [Farmer 1979: 687-689]. Diğer taraftan 10. yüzyılda İran'da yazılan "Mafâtiḥ al-ulûm" adlı eserde, Fars ve Horasan'da "rabâb" isimli yaylı çalgının halk tarafından çok iyi bilindiği kaydedilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, rebâb, zaman zaman "kamança" veya nadir olarak "şişak" şeklinde de ifade edilmektedir ve Farmer, özellikle çalgının şişak şeklinde ifade ediliyor olmasının nedenini, Türkçe "şuşak", "ğışak", "şuşak" "gjjak" veya "gıçak" kelimelerine bağlamaktadır [Farmer 1964: 648-651].

Kabak kemanenin kökeni pek çok yaylı çalgı gibi Orta Asya'ya dayanmakta olup, çalgının kabak kemane olarak anılmaya başlanmasından önceki iki telli şeklinin "ıklık" olarak adlandırıldığı bilinmektedir. İkliğın şekil ve yapı özelliği hakkında en net bilgi 15. yüzyıl musiki araştırmacılarından olan Ahmedoğlu Şükrullah'ın "Edvâr-ı Mûsîkî" adlı eserinde yer almaktadır. Rauf Yekta tarafından tanıtılan ve Fransızcaya tercüme edilen eserden öğrendiğimize göre "ıklık", bronzdan gövdesi olan ve yere dayanmak için ayak çubuğu çelik olan iki telli bir yaylı çalgı olarak tasvir edilmiştir [Yekta 1986: 84].

Resim 1. Şükrullah'ın eserinde yer alan ıklık çalgısı

Bu yaylı çalgıya benzer çalgıların özellikle de Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde "kemançe", "kamança" ve "gıjek" gibi kelimelerle adlandırıldığı gibi, Türkiye sahasında "gıvgıv", "gıygıy", "kemane" ve "kabak" gibi yöresel terimlerle de adlandırıldığı görülmüştür.

Mahmut Ragıp Gazimihal'e göre ıklığın kökeni Orta Asya'ya dayanmakta olup, Anadolu sahasında çalgının izleri 14. yüzyıla kadar götürülebilir [Gazimihal 1958: 28]. Ayrıca kabak kemane, Doğu Türkistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da kullanılan "gışek", "ghirjek", "gıjek" veya "gıdjek" gibi söyleniş ve yazılış şekilleri olan yaylı çalgıya oldukça benzemektedir. Diğer taraftan Azerbaycan ve İran sahasında kullanılan "kamança" ile de şekil, yapı ve icra teknikleri açısından ciddi benzerliklere sahiptir.

Türkiye sahasında, kabak kemane ve yerel icracılarıyla ilgili bilgi edindiğimiz ilk kaynaklar arasında "sâzende-i ıklıkciyân" ve "sâzendegân-ı kemânçeciyan" hakkında bilgi veren Evliya Çelebi'nin "Seyahatnâme" adlı eseri yer almaktadır. Seyahatnâme'de yer alan Sâzende i ıklıkciyan ifadesi hakkında yapılan açıklamada ıklığın kemançe gibi üç telli olduğundan ve Murad Han alayı için fasıl yaptıklarından bahsedilirken, Sâzendegân ı kemânçeciyan başlığı altında ise bazı kemânçe icracılarının isimleri verilmiştir [Seyahatnâme 2011: 343-345]. Evliya Çelebi'nin tarif ettiği kemânçe, bazı araştırmacılar tarafından, günümüzde geleneksel Türk sanat müziği çalgıları içerisinde yer alan "klasik kemane" olarak düşünülmüşse de, Seyahatnâme'deki tariften yola çıkarak çalgının şekil ve yapı özellikleri hakkında bir sonuca varmak oldukça zordur. Evliya Çelebi, kemânçenin ıklık gibi küçük bir yaylı çalgı olduğunu ve çalgının Nahçıvan'da mezarı bulunan Fâryâbi tarafından icat edildiğini belirtmiştir [Seyahatnâme 2011: 343-345]. Buradan hareketle Seyahatnâme'de adı geçen kemânçenin, günümüzde Azerbaycan sahasında kullanılan kabak kemaneye oldukça benzeyen "kamança" adlı çalgı olduğu düşünülebilir.

Henry George Farmer da "Onyedinci Yüzyılda Türk Çalgıları" adlı eserinde Seyahatnâme'de geçen 78 çalgıyı incelemiştir. Bu eserde "kemançe" ve "ıklık" olarak geçen çalgıları "yarımküresel gövdeli yaylı çalgı" olarak tarif etmiştir [Farmer 1999: 61].

Türklerin kabaktan yapılan yaylı bir çalgı çaldığına dair ve bu çalgının icracısıyla ilgili en eski ve en kesin bilgi, Avrupalı bir seyyah olan Edward Browne'a (1644-1708) ait olan eski bir resimli anlatımda yer almaktadır. British Museum'da yer alan bir el yazmasında icracının erkek olduğu, çalgının üç telinin olduğu ve gövdesinin su kabağından yapıldığı belirtilmiştir. Browne'nin verdiği bilgiye göre, icracı sağ ayağını sol dizinin üzerine koymuştur ve çalgısını da ayağının üzerine yerleştirmiştir. Çalgıyı bir yay ile çalan icracı, Sultan Murat'ın Babil şehrini kuşatması ile ilgili bir türkü söylemiştir [Picken 1975: 193]. Bu oldukça önemli bir bilgi olup, yapmış olduğumuz alan araştırmalarında bazı icracıların kabak kemanelerini günümüzde de bu oturuş pozisyonunda icra etiklerini tespit etmiş bulunmaktayız. Diğer taraftan Bahaeddin

Ögel'in "Türk Kültür Tarihine Giriş" adlı eserinde Türkmenlerin icra ettiği "çiçak" adlı yaylı çalgının icra tekniğiyle ilgili vermiş olduğu şu bilgi de kabak kemane ve benzeri yaylı çalgıların icra tekniği açısından benzerlikleri noktasında oldukça dikkat çekicidir; "*Türkmen kemençeleri çalınırken dik tutulur. Eğer aşık, çömelerek, oturarak çalılıyorsa, kemençenin alt çivisi veya dayanağını, ayağının veya ayak bileğinin üzerine kor. Yok eğer bir sandalye üzerinde oturarak çalılıyorsa, yaygın olarak kemençenin çivisini, uyluk veya kalça kemiğine dayar*" [Ögel 1991: 284].

Resim 2. Edward Browne'nin el yazmasında yer alan kabak kemane icracısı

Günümüze gelindiğinde ise kabak kemanenin Türkiye'de yaşamış olan yerel icracıları hakkında az da olsa bilgi alabildiğimiz en önemli kaynak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1937-1952 yılları arasında Ankara Devlet Konservatuarı Folklor Arşivi için yaptırılan resmi derlemelerdir. Bu derlemeler Türkiye'nin hemen hemen her bölgesinde yapılmıştır. Kabak kemanenin yerel icracıları ve icra teknikleri hakkında ilgili bilgi alabildiğimiz bu derleme çalışmalarının özellikle Antalya, Burdur, Isparta ve Muğla bölgelerinde yapılan çalışmalardan elde edildiğini belirtmemiz gerekir. Halil Bedi Yönetken'in yaptığı derleme çalışmaları sırasında bölgede yerleşik olarak yaşayan Karakoyunlu Yörükleri'nin ıklık çaldıkları bilgisine ulaşılmışsa da ne yazık ki bu çalgıyı çalan icracıya rastlanamamıştır [Yönetken 2006: 132]. Aynı derleme çalışmaları sırasında Yörük çoban kızların seslendirdiği "Yörük Boğaz Havaları"nın daha çok kaval, saz ve kemane (kabak kemane) tarafından icra edildiği ve halk müziğinde bir uzun hava türü olan "Gurbet Havaları"nın genellikle saz ve kemane eşliğinde söylendiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan özellikle Antalya'nın doğu bölgelerinde yaşayan Tahtacılar'ın "samah" adı verilen ritüellerinde saz ve kemanenin odakta yer alması oldukça dikkat çekicidir [Yönetken 2006: 123-140]. Halil Bedi Yönetken'in Türk Halk Oyunları Yaşatma ve Yayma Tesisi Başkanlığı'na sunmuş olduğu bir raporda ise, Antalya bölgesinde yaşayan ve kabak kemane çalan Veli isminde bir icracıdan bahsedilmektedir. Bu icracı "Afşar Beyleri" adlı türküyü çalıp okumuş ve arkasından "Afşar Zeybeği"ni çalmıştır. Aynı raporda, Bodrum ve civarında zeybek oyunlarının kemane ve "dünbek" eşliğinde oynandığından bahsedilmektedir [Yönetken 2006: 147-173].

Kabak kemane ve yerel icracılarıyla ilgili bilgi alabildiğimiz diğer önemli kaynak ise, ülkemizde çalgı aletleri ile ilgili ayrıntılı araştırmalar yapan Mahmut Ragıp Gazimihal'in eserleridir. Mahmut Ragıp Gazimihal'in "Türk Folklor Araştırmaları" adlı dergide yer alan ıklık adlı makalesinde de bir fotoğraf bulunmaktadır; fakat bu fotoğraftaki icracının kim olduğu ile ilgili bilgi yer almayıp resmin altına sadece *Anadoludaki ıklık örneklerinden* diye bir not düşülmüştür [Gazimihal 1953:787].

Kabak kemanenin yereldeki icracılarıyla ilgili yazılı kaynaklar arasında yer alan ve icracı ile ilgili en ayrıntılı bilgiyi veren araştırmacılar Kurt ve Ursula Reinhard olup yayımlanmış

oldukları "Türkiye'nin Müziği" adlı eserde bir kabak kemane icracısının fotoğrafına yer vermişlerdir.

Resim 3. 1955- İbrahim Çilingir

Bu fotoğrafın altında ise "Aydın, Dereköy'de Kabak çalan-1955" açıklaması yer almıştır. Kurt ve Ursala Reinhard, bu fotoğrafta yer alan kişinin Ankara Devlet Konservatuvarı folklor arşivindeki "kabak"ı çalan bir öğrenci olduğunu belirtmiştir [Reinhard 2007: 79-97]. Aynı fotoğrafa Laurence Picken da "Folk Musical Instrument of Turkey" adlı eserinde Kurt ve Ursala Reinhard'a atıfta bulunarak yer vermiş ve icracının isminin Aydın'lı İbrahim Çilingir olduğunu belirtmiştir [Picken 1975: 192-193]. Bu fotoğrafta adı geçen icracıyı tespit etmek ve hakkında daha ayrıntılı bilgi edinebilmek için Aydın ilinin Yenipazar ilçesine bağlı Dereköy'ün muhtarıyla yapmış olduğumuz görüşmede İbrahim Çilingir'in halen hayatta olduğunu ve Ankara'da yaşadığını öğrendik ve daha sonra kendisine ulaşip bir görüşme yaptık. Konuyla ilgili yaptığımız görüşmede İbrahim Çilingir'in 1933 Aydın Dereköy doğumlu olduğunu ve Ankara Devlet Konservatuvarı'nda 1951-1958 yılları arasında klarnet bölümünde okuduğunu ve 1958-1998 yılları arasında Ankara Devlet Opera ve Balesi'nde klarnet sanatçısı olarak görev yaptığını öğrendik.

Resim 4. 2012- İbrahim Çilingir

İbrahim Çilingir, kabak kemane çalmayı Dereköy'de babası ve amcasından öğrendiğini belirtmiştir. Konservatuvar yıllarında daha çok Batı müziği eğitimi veren bir okulda okuduğu ve klarnet eğitimi aldığı için kabak kemaneyi ara sıra okul yönetiminden gizli gizli çaldığını belirten İbrahim Çilingir, Muzaffer Sarısözen ile konservatuvar arşivinde tanıştığını belirtmiştir.

Bilindiği üzere M. Sarısözen, 1936 yılında açılan Ankara Devlet Konservatuvarı bünyesinde yürütülen derleme çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla Türk Halk Müziği Arşiv Şefliği'ne tayin edilmiş ve halk müziği repertuarına binlerce türkü kazandırmıştır. Diğer taraftan 1947 yılında Vedat Nedim Tör'ün isim babalığını yaptığı Yurttan Sesler Topluluğu TRT radyolarında halk müziğinin sanat müziğinden bağımsız bir şekilde icra edilmesi amacıyla kurulmuş ve yönetimine Muzaffer Sarısözen getirilmiştir [Özdemir 2008: 137]. Konservatuvarı derleme yapmak için sık sık ziyaret eden Sarısözen, Aydın Dereköy doğumlu İbrahim Çilingir ile bu okulda gerçekleştirdiği derleme çalışmaları sırasında karşılaşmıştır.

Muzaffer Sarısözen, İbrahim Çilingir'den "Pazardan Aldım Hal" isimli Aydın türküsünü derlemiştir. M. Sarısözen ve İ. Çilingir'in Ankara Devlet Konservatuvarı'nda 18.11.1954 tarihinde karşılaştıklarını, TRT repertuarına 1118 no ile kayıt edilen türkünün notasından öğrenmekteyiz. İbrahim Çilingir bu türküyü derleme sırasında kabak kemane ile çalıp okuduğunu belirtmiş ve M. Sarısözen'in kabak kemaneyle ilgi gösterdiğini ve bu geleneksel çalgının tanıtılması için kendisini radyodaki programa davet ettiğini belirtmiştir. Fakat konservatuvar yönetimi buna izin vermemiş ve İ. Çilingir bu programa katılamamıştır [Çilingir 15.12.2012].

Kabak kemanenin yerel icracılarının tespiti ile ilgili olarak bilimsel araştırmaların ve araştırmalardan elde edilen ses kayıtlarının albüm olarak dinleyicilere ulaştırılması da kabak kemanenin daha geniş kitleler tarafından tanınması noktasında etkili olmuştur. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bilimleri Bölümü tarafından yürütülen "Yörüklerde Müzik ve Boğaz Çalma" adlı proje kapsamında gerçekleştirilen alan araştırmalarında, Ramazan Çankaya, Mehmet Şakır gibi icracıların ses kayıtları alınmıştır. Bu proje, Kalan Müzik tarafından 1998 yılında yayınlanmıştır. Diğer taraftan Süleyman Demirel Üniversitesi Müzik Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi 2001-2011 yılları arasında, özellikle Teke Yöresi olarak bilinen bölgede alan araştırmaları yapmış ve bu alan araştırmalarında pek çok ıklık ve kabak kemane icracısını ve yapımcılarını tespit etmiştir. Bu icracılar ve yapımcılar arasında, Ahmet Turgut, Ahmet Çetin, Ali Yılmaz, Emin Kök, Faik İnce, Mehmet Gürdal, Mehmet Soruç, Ramazan Çankaya, Şükrü Acar ve Tahsin Yazar gibi isimler bulunmaktadır.

Yapmış olduğumuz saha araştırmalarında Aydın ve çevresinde kabak kemane yapma ve çalma geleneğinin halen etkin bir şekilde sürdürüldüğünü tespit ettik. Özellikle Aydın İncirliova'da yaşayan Mehmet Ali Kesgin'den elde ettiğimiz bilgiye göre, Mehmet Ali Kesgin'in dedesi Kamil Kesgin, babası Osman Kesgin ve amcası İdris Kesgin bağlama ve kabak kemane yapan ve çalan ustalardır ve dedesinin babası da bu geleneğin içinde yetişmiştir. Mehmet Ali Kesgin bu geleneği sürdüren dördüncü kuşaktır ve oğluna da kabak kemane çalmayı öğretmiştir [Kesgin 16.12.2012].

Ayrıca İzmir Tire Başköy'de yapmış olduğumuz alan araştırmamızda, İrfan Alkur'un 1968 yılından itibaren kabak kemane çaldığını ve kabak kemane yapmayı ve çalmayı babasından öğrendiğini tespit ettik. Başköy'de eskiden kahvehanede köyün ortak malı olan bağlama ve kabak kemane bulunduğunu ve isteyen kişilerin bu çalgıları çalabildiklerini belirten İrfan Alkur, kabak kemaneyle daha çok zeybek havaları çalındığını, çocukluğunda köylerinde bir çok kabak kemane icracısı bulunduğunu ve bunların hep beraber düğünlerde, özel toplantılarda ve kahvehanelerde çaldıklarını belirtmiştir [Alkur 16.12.2012].

Emin Kök ile 05.12.2015 tarihinde Antalya'nın Serik ilçesine bağlı Demirciler Köyü'nde yapmış olduğumuz alan araştırmamızda Emin Kök'ün iki telli, ıklık veya kabak kemane olarak adlandırdığı çalgıyı çaldığı, çalgının tellerinin aynı kalınlıkta olan iki adet çelik bağlama teli olduğu tespit edilmiştir. Emin Kök bu derleme çalışmamızda 10 eser çalmıştır. İlk eser "Gara da Bulut Değil mi Bu Yağmuru Yağdıran" isimli gurbet havasıdır. Bu türküden sonra "Aktaş

Kaldırılm" adlı 9/16'lık bir türkü okuyup çalan Emin Kök daha sonra, "Güllük Dağının Başında" adlı bir gurbet havası çalıp okumuştur. Dördüncü eser olarak "Derbent Deresi" adlı türküyü uzun hava türünde okuyup çalan Emin Kök, "Yazı Yaylası da Derler Yaylamızın Adına" ve "Pınarın Başında Söylenir Sözler" isimli gurbet havalarını kabak kemanesi ile çalıp okumuştur. Son olarak "Ayşe Kadının Boğazı", "Şerif Teyze", ve "Menevşe "Boğazı"nı icra etmiştir [Kök 05.02.2015].

Ramazan Çankaya ile 05.12.2015 tarihinde Antalya'nın Serik ilçesine bağlı Yumaklar köyünde yapmış olduğumuz alan araştırmasında, R. Çankaya'nın iki telli, telleri kuzu bağırsağından hazırlanan, ıklık veya kabak kemane olarak adlandırdığı çalgıyı çalmayı babasından öğrendiği ve bu çalgıyı (la-re) şeklinde akortladığı tespit edilmiştir. Bu akort şeklinde dikkat çeken en önemli özellik ise, tıpkı Emin Kök'ün çalgısında olduğu gibi, ikinci tel olan re telinin la sesinin alt beşlisine akortlanması gerekirken, bunun yerine bu telin la sesinin üst dörtlüsü olan re sesine akortlanmasıdır. Ramazan Çankaya, ıklık ile çeşitli boğaz havalarının yanında "Bir Çift Turna Gördüm" ve "Dağlar Seni Delik Delik Delerim" gibi farklı yörelere ait türküleri de çalgısıyla birlikte okuyup çalmıştır. Ramazan Çankaya bu türküleri gramafondan öğrendiğini şu şekilde ifade etmiştir; "*Yörük çalgılarından sonra gramafon devri çıktı. Plağı vardı, tabağı vardı. Plaklardan türküleri öğrenirdik. Ramazan Çankaya o zaman 8-12 yaşlarında, bir dinlemeyle öğrenirdim türküler*" [Çankaya 05.02.2015]. Görüldüğü üzere bu açıklamadan, yerel icracıların gramafon, kaset veya cd gibi kayıtlardan da farklı yörelerin türkülerini öğrendiği anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere kabak kemanenin, Batı Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, halk müziğinin "Gurbet Havaları", "Boğaz Havaları", "Zeybek Havaları" ve "Teke Oyun Havaları" olarak bilinen uzun hava ve kırık hava türlerine eşlik etmek amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan kabak kemane TRT kurumu içerisinde yer almadan önce, daha çok Yörükler tarafından köy ortamında veya yaylalarda çalınırken, çalgının genellikle babadan oğula aktarılan bir öğrenme süreci ve çalma geleneği mevcuttur.

2. Kabak Kemane'nin Yurttan Sesler Topluluğu'nda Yer Alma Süreci

Daha önceki kısımda üzerinde durduğumuz üzere, kabak kemanenin Muzaffer Sarısözen tarafından bir derleme sırasında Ankara'da tespit edilmesiyle birlikte, çalgı TRT kurumunda gerçekleştirilen radyo programlarında kullanılmaya başlamış ve bu şekilde çalgı kent ortamına taşınmıştır. Böylece aile bireyleri içerisinde kabak kemane yapmayı ve çalmayı bilmeyen, bu gelenek içerisinde yetişmemiş kişilerce de kabak kemane yapılmaya ve çalınmaya başlamıştır.

Kabak kemanenin Yurttan Sesler Topluluğu'nda icra edilmeye başlamasıyla birlikte çalgının profesyonel icracıları bu topluluk içerisinde yetişmeye başlamıştır. Bu noktada, kabak kemaneyi profesyonel çalgı topluluğu içerisinde ilk defa kullanma fikri Muzaffer Sarısözen'e aittir. Muzaffer Sarısözen, İbrahim Çilingir'den olumlu bir yanıt alamayınca kabak kemanenin radyoda tanıtılması ve icra edilmesi görevini o yıllarda radyoda bağlama sanatçısı olarak görev yapan Emin Aldemir üstlenmiştir. Emin Aldemir konservatuvar arşivine Muzaffer Sarısözen ile birlikte gelerek İbrahim Çilingir'in kabak kemane icra tekniğini gözlemlemiştir. Emin Aldemir aynı zamanda keman da çaldığı için kabak kemane çalma konusunda çok da zorlanmamış ve radyoda kabak kemaneyi ilk defa o icra etmiştir.

Bu noktada üzerinde durulması gereken konu ise, Muzaffer Sarısözen'in topluluk içerisinde kabak kemaneye yer verme nedenidir. Muzaffer Sarısözen bunu iki nedenle yapmış olabilir. Bunlardan birincisi, daha önce de bahsettiğimiz üzere, Ankara Radyosu'ndaki koronun Türk halk müziği ve Türk sanat müziği şeklinde ikiye ayrılması ve bundan dolayı Sarısözen'in

diğer halk müziği çalgılarıyla topluluğu zenginleştirmek istemesidir. Diğer bir neden ise, 1953 yılında Mahmut Ragıp Gazimihal'in "Türk Folklor Araştırmaları" adlı derginin 50. ve 53. sayılarında yayınladığı "İklık" ve "İklığ" başlıklı yazılarında, çalgının Türk müzik kültüründeki önemini vurgulaması da Muzaffer Sarısözen'in dikkati çekmiş olabilir.

Emin Aldemir'in icrasıyla birlikte kabak kemane ilk defa radyodan dinleyici kitleleriyle buluşmuş ve kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Ankara Radyosu'ndaki bu ilk icracıyı takip eden yıllarda İzmir Radyosu'nda da Salih Urhan tarafından 1969 yılından itibaren kabak kemane icra edilmeye başlanmıştır. Salih Urhan, kabak kemaneyle olan ilgisini ve TRT'de görev alma sürecini şu şekilde anlatmıştır; "*Bir gün Mustafa Hoşsu'nun odasına gittim ve duvarda asılı olan kabak kemaneyle gördüm. Biraz çalmak için çalgıyı ödünç aldım. Zaten köy enstitüsü yıllarında keman çaldığım için kabak kemaneyle çok yabancılaşmıştım. Geri getirdiğimde çaldırdılar ve 15 dakikalık bir bant kaydı alıp Ankara'ya gönderdiler. Böylece yetişmiş saz sanatçısı olarak İzmir radyosuna girdim. O yıllara kadar bulunamadığı için kabak kemane pek kullanılmıyordu. 1969 yılında TRT'nin açmış olduğu sınava girdim ve kabak kemane sanatçısı olarak görev almaya başladım'* [Urhan 22.11.2012].

Salih Urhan'dan edindiğimiz bu bilgi, 1969 basımı olan "Musiki Mecmuası" adlı derginin 248. sayısında yer alan, Aydın imalatı olan kabak kemanenin İzmir Radyosu'nda, Yurttan Sesler korusu şefi Mustafa Hoşsu yönetiminde kullanıldığı bilgisiyle örtüşmektedir [Üngör 1969: 5]. Görüldüğü üzere Ankara ve İzmir Radyolarında kabak kemanenin ilk defa icra edilmesinde, Aydın'da var olan kabak kemane yapma ve çalma geleneğinin etkisi görülmektedir.

Ankara ve İzmir Radyolarından sonra, İstanbul Radyosu'nda bağlama sanatçısı olan Yalçın Özsoy da 1969 yılından itibaren radyo programlarında kabak kemane çalmaya başlamıştır [Urhan 22.11.2012]. Bu noktada dikkat çeken unsur ise, Emin Aldemir, Salih Urhan ve Yalçın Özsoy'un müzik hayatlarına ilk olarak bağlama veya keman ile başlamaları, kabak kemane çalmayı gelenek içerisinde değil radyo ortamında öğrenmeye başlamaları ve özellikle keman çalabildikleri için de kabak kemane çalmaya olan yatkınlıklarıdır. Bu durum, o yıllarda kabak kemane icracılarının daha çok yerel icracılar olmaları ve henüz Ankara, İstanbul ve İzmir gibi illerde tanınmamalarından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden bu çalgıların Ankara, İstanbul ve İzmir radyolarında tanınmasıyla birlikte, kabak kemanenin bu topluluklarda yer alması gerektiği düşünülmüş ve daha sonra bu çalgıyı çalma görevi, kurum içerisinde veya kurum ile ilişkisi olan, nota okumayı bilen ve o güne kadar farklı çalgılar çalmış kişilerce icra edilmiştir.

Aynı şekilde TRT İzmir Radyosu sanatçısı Bayram Salman da 1977 yılında mahalli sanatçı olarak "tırnak kemane" ile İzmir radyosuna konuk olduğunu, daha sonra ise 1981 yılında stajyer sanatçı olarak kurumda görev almaya başladığını ve ilerleyen yıllarda kayıtlarda kabak kemane çalmaya başladığını belirtmiştir [Salman 02.12.2013].

Görüldüğü üzere 1950'li yıllarda Ankara Radyosu'nda icra edilmeye başlayan kabak kemane, sonraki yıllarda İzmir ve İstanbul Radyolarında da kullanılmaya başlamış ve böylece kabak kemanenin TRT kurumu içerisinde görev yapan profesyonel icracıları radyo ve televizyon programlarında görev almaya başlamıştır.

3. Kabak Kemane'nin Yerelden Ulusala Taşınmasında Radyo, Televizyon ve İnternet Ortamının Katkısı

Kabak kemane, TRT kurumu bünyesinde gerçekleştirilen radyo ve televizyon programları ile birlikte yeni bir icra ortamı ve yeni tipte icracılar kazanmaya başlamıştır. Diğer taraftan, Yurttan Sesler Topluluğu'nda ülkemizin hemen hemen her yöresinden derlenmiş olan türkülerin icra edilmesinden dolayı, yöresel türkülerin dışında kabak kemane ile farklı bölgelerin türkülleri de çalınmaya başlamıştır. Örneğin Ankara Radyosu'nda 1970'li yıllarda yapılan bir ses kaydını incelediğimizde; Emin Aldemir kabak kemane ile "hicaz" makamında bir açış yaptıktan sonra, kendi derlemesi olan TRT Türk halk müziği repertuarında 304 no ile kayıtlı olan "Trakya Kasap Havası"nı icra etmiştir.

Türkiye Radyolarında icra edilmesiyle birlikte, kabak kemane daha geniş kitleler tarafından tanınmaya ve merak edilmeye başlamıştır. Bu duruma bir örnek verecek olursak; Halil Çelik 1969 yılında İzmir Radyosu'nun yayınlarında duyduğu kabak kemane sesini merak ederek, o yıllarda çalgının henüz yaygın bir satışı olmadığı için çalgıyı kendisi yapmaya başladığını bildirmiştir [Eklci vd. 2009: 232]. Halil Çelik, günümüzde kabak kemane yapım geleneğinin Uşak'ta yaşayan en önemli isimlerindedir. Diğer taraftan günümüzde Türkiye'nin önde gelen kabak kemane yapımcılarından olan Galip Güvençoğlu da, kabak kemaneyi ilk defa 1980'li yıllarda televizyonda, İzmir Radyosu sanatçısı İsmet Egeli'de gördüğünü bildirmiştir. Galip Güvençoğlu, İsmet Egeli'ye bu çalgı hakkında bilgi alabilmek için mektup yazdığını ve mektupta İsmet Egeli'nin çalgının fiziksel özelliklerini anlattığını ve kabak kemanenin resmini mektubun arkasına çizdiğini ve daha sonraki yıllarda kabak kemane yapmaya başladığını belirtmiştir [Güvençoğlu 09.10.2013].

TRT yayınlarının icracılar üzerindeki olumlu etkilerine diğer bir örnek ise Arslan Akyol örneğidir. Arslan Akyol, 1981 yılında üniversite yıllarında TRT yayınları sayesinde Samsun'da kabak kemane yapımıyla ilgilenmeye başladığını ve 1987 yılından itibaren ise Ankara Radyosu'nda kabak kemane sanatçısı olarak görev aldığını belirtmiştir [Akyol 21.02.2014]. Görüldüğü üzere, radyo ve televizyon yayınları gerek icracılar, gerekse çalgının yapımcılarına oldukça önemli katkılarda bulunmuştur.

Radyodan bütün Türkiye'ye Emin Aldemir tarafından duyurulan kabak kemane tınısı, böylece ulusallaşma sürecinde ciddi bir adım atmıştır. 1950'li yıllara kadar sadece Batı Anadolu köylerinde, genelde de Yörükler tarafından babadan oğula aktararak icra geleneği sürdürülen çalgı, böylece kent ortamına taşınarak farklı bölgelerdeki insanlar tarafından da tanınmaya başlamıştır. Kabak kemane, TRT'de kullanılmaya başlamasıyla birlikte, farklı yörelerin türküllerini de icra eden bir çalgı haline gelmiştir. Bunun yanında, farklı kültür kimliklerindeki icracıların da çaldığı ve repertuarı genişleyen bir çalgı haline dönüşmüştür. 1981 yılından itibaren Ankara Radyosu'nda kabak kemane icracısı olarak görev yapan Kastamonu doğumlu İhsan Mendeş bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir; "1981 yılında TRT'nin açmış olduğu sınava girdiğim zaman, sınav salonundaki tahtada, alınacak sazların isimleri ve karşısında kullanılacağı yöreleri yazıyordu. Kabak kemanenin karşısında ise 'gerektiği zaman çalınacak' diye bir ifade vardı" [Çelik 2010: 98]. İhsan Mendeş, bu ifadeden kabak kemanenin gereksiz bir çalgı olarak düşünüldüğü sonucunu çıkardığını ve bundan dolayı çok üzülüğünü ve TRT'ye girdikten sonra, çalgının her yörede çalınan ve olmazsa olmaz bir çalgı haline gelmesi için çalıştığını belirtmiştir. Bu bilgi, o dönem TRT'de kabak kemanenin hangi yöre türkülerinde kullanılacağı ve nasıl icra edileceğinin belli olmamasından dolayı, TRT kurumu içerisinde icra bakımından tam olarak yerinin belirlenmediğini ve bundan dolayı da çalgının kimlik sorunu yaşadığını göstermektedir [Çelik 2010: 113].

Kabak kemanenin 1950'li yıllardan itibaren TRT kurumu içerisinde icra edilmesiyle profesyonel icracıları yetiştirmeye başlamıştır. Diğer taraftan, yeni icra ortamları kazanan çalgının farklı yörelerin türkülerinin icrasında da kullanılmasıyla birlikte köy ortamından kent ortamına, yani gelenekten geleceğe taşındığı görülmektedir.

TRT kurumu kapsamında icra edilmeye başladıktan sonra çalgının fiziksel yapısında da çeşitli değişimler gerçekleştiği görülür. TRT'de kullanılmaya başladığı yıllara kadar gelenekte üç telli olarak çalınan çalgının topluluk içerisinde daha etkin bir şekilde kullanılabilmesi için tel sayısı dörde çıkarılmıştır. Kabak kemanenin tel sayısındaki bu artışın kent ortamına taşınmasıyla birlikte kemandan etkilenerek yapıldığı da düşünülebilir. Bir başka yapısal değişim ise çalgının tel yapımında kullanılan materyaldir. Önceleri at kılı, kuzu bağırsağı veya telefon kablosunun içerisinden çıkan teller kullanılırken, TRT'de icra edildikten sonraki dönemde kabak kemane bağlama teli diğer bir ifadeyle çelik tel kullanılmaya başlamıştır.

1950'li yıllardan itibaren kabak kemane daha geniş kitlelere ulaşmış, amatör ve profesyonel pek çok topluluk içerisinde kullanılmıştır. Bu şekilde kabak kemane Türk halk müziğinin ulusal yaygınlık gösteren çalgılarından biri haline gelmiştir. Kabak kemanenin gelişiminde ve değişiminde TRT kurumunun yanında, bilgisayar kullanımının yaygınlaşmasının da etkisi olmuştur. Günümüzün en önemli sosyal iletişim ve paylaşım alanlarında yer alan pek çok kabak kemane icracısının ses ve görüntü kaydı, çalgının tanınmasına katkı sağlamaktadır.

Sonuç

Kabak kemane, günümüzde gerek yerel ve amatör icracılar tarafından gerekse TRT, Kültür Bakanlığı Türk halk müziği koroları gibi kurumsal alanlarda görev yapan profesyonel sanatçılar tarafından icra edilmektedir. Bunun yanında; geleneğin bir sonraki kuşaklara aktarımında oldukça önemli bir görev üstlenen, Türk müziği eğitimi veren konservatuvarlarda kabak kemane eğitimi, bu kurumlarda görev yapan öğretim elemanları tarafından gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda Erol Parlak, Hüseyin Turan, İsmail Altunsaray, Nida Ateş ve Grup Mecaz gibi Türk halk müziği icra eden pek çok sanatçı ve grubun orkestralarında da kabak kemane oldukça etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Günümüzde özellikle televizyon programlarıyla birlikte çalgının tanınmasına ve sevilmesine katkı sağlayan pek çok kabak kemane icracısı bulunmaktadır. Diğer taraftan kabak kemanenin solist olarak yer aldığı, İhsan Mendeş'in 2005 yılında yayınlanan "Efkâr" albümü, Özgür Çelik'in 2012 yılında yayınlanan "Öznağme" isimli albümü ve Cafer Nazlıbaş'ın 2013 yılında yayınlanan "Feryad-ı Kemane" albümü, çalgının kitle iletişim araçları sayesinde daha geniş bir alanda tanınmasına önemli bir katkı sunmuştur. Bu noktada, kabak kemanenin 1950'li yıllara kadar daha çok Batı Anadolu'da tanınan ve icra edilen bir çalgıyken, daha sonraki yıllarda TRT sayesinde ulusal alanda tanınan, köy ortamından kent ortamına taşınan bir çalgı haline dönüştüğü söylenebilir. Bütün bu gelişmeler, kitle iletişim araçlarının dar bir alanda bilinen ve kullanılan geleneksel kültür unsurları üzerinde olumlu etki yaptığı tipik bir örnektir.

KAYNAKÇA

- ÇELİK Özgür [2010]. *Türk Dünyasında Üç Yıllık Çalgı*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- EKİCİ Metin- ÇELİK Özgür [2009]. "Bir Kabak Kemane Yapım Ustası. Halil Çelik", *Halk Müziği Çalgıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Motif Vakfı, No:8.

- 📖 EKİCİ Metin [2013]. "100. Yılında Türk Halk Bilimi Çalışmaları ve Türkiye Kültür Politikalarına Eleştirel Bir Bakış", *Millî Folklor*, 99, Güz, ss. 41-50.
- 📖 *Evlüyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi C.1-1. Kitap* [2011]. (Yayına Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman vd.) İstanbul: Yapı Kredi.
- 📖 FARMER Henry George [1964]. "Rebâb", *İslâm Ansiklopedisi C.9*. İstanbul: Milli Eğitim, ss. 648-651.
- 📖 FARMER Henry George [1979]. "Musiki", *İslâm Ansiklopedisi, C. 8*. İstanbul: Milli Eğitim, ss. 678-689.
- 📖 FARMER Henry George [1999]. *Onyedinci Yüzyılda Türk Çalgıları* (Çev. M. İlhami Gökçen). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- 📖 GAZİMİHAL Mahmut Ragıp [1953]. "İklık", *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl:5, Cilt: 3, No: 50, ss. 785-787.
- 📖 GAZİMİHAL Mahmut Ragıp [1953]. "Yine 'ıklığ' Hakkına", *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 53, Aralık, ss. 833-835.
- 📖 GAZİMİHAL Mahmut Ragıp [1958]. *Asya ve Anadolu Kaynaklarında İklığ*. Ankara: Ses ve Tel Birliği.
- 📖 ONG Walter J. [2007]. *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözü'nün Teknolojileşmesi*, (Çev. S. Banon). İstanbul: Metis.
- 📖 ÖGEL Bahaeddin [1991]. *Türk Kültür Tarihine Giriş Türk Halk Musikisi Aletleri (Uygur Devleti'nden Osmanlılara)* Cilt IX. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- 📖 ÖZDEMİR Nebi [2008]. *Medya Kültür ve Edebiyat*. Ankara: Geleneksel.
- 📖 PİCKEN Laurence [1975]. *Folk Musical Instrument of Turkey*. London: Oxford University.
- 📖 REINHARD Kurt-Ursula [2007]. *Türkiye'nin Müziği Cilt II Halk Müziği* (Çev. Sinemis Sun). Ankara: Sun.
- 📖 NÜNGÖR Etem Ruhi [1969]. "Halk Çalgılarımız Üzerine İnceleme Gezi Notları", *Musiki Mecmuası*, Yıl:21, Nu: 248.
- 📖 YEKTA Rauf [1986]. *Türk Musikisi* (Çev. Orhan Nasuhioğlu). İstanbul: Pan.
- 📖 YÖNETKEN Halil Bedi [2006]. *Derleme Notları I*. Kitap. Ankara: Sun.

Kaynak Kişiler

- 📖 **Kaynak kişi 1:** İbrahim Çilingir. 1933 doğumlu, Ankara Devlet Konservatuarı mezunu. 15.12.2012 tarihinde yapılan karşılıklı görüşme ile elde edilen bilgi.
- 📖 **Kaynak kişi 2:** Mehmet Ali Kesgin. 1960 doğumlu, 50. Yıl İlkokulu mezunu. 16.12.2012 tarihinde yapılan karşılıklı görüşmeden elde edilen bilgi.
- 📖 **Kaynak kişi 3:** İrfan Alkur. 1956 doğumlu. Başköy İlkokulu mezunu. 16.12.2012 tarihinde yapılan karşılıklı görüşmeden elde edilen bilgi.
- 📖 **Kaynak Kişi 4:** Emin Kök. 1941 doğumlu. 05.02.2015 tarihinde yapılan karşılıklı görüşmeden elde edilen bilgi.
- 📖 **Kaynak Kişi 5:** Ramazan Çankaya. 1936 doğumlu. 05.02.2015 tarihinde yapılan karşılıklı görüşmeden elde edilen bilgi.
- 📖 **Kaynak kişi 6:** Salih Urhan. 1926 doğumlu, Isparta-Gönen Köy Enstitüsü mezunu. 22.11. 2012 tarihinde yapılan karşılıklı görüşme ile elde edilen bilgi.
- 📖 **Kaynak kişi 7:** Bayram Salman. 1960 doğumlu, Fethiye Lisesi mezunu. 02.12.2013 tarihinde yapılan karşılıklı görüşme ile elde edilen bilgi.
- 📖 **Kaynak kişi 8:** Galip Güvençoğlu. 1946 doğumlu, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi mezunu. 09.10.2013 tarihinde yapılan karşılıklı görüşme ile elde edilen bilgi.
- 📖 **Kaynak kişi 9:** Arslan Akyol. 1963 doğumlu, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezun. 21.02.2014 tarihinde yapılan karşılıklı görüşme ile elde edilen bilgi.